

UOT: 336.77, 338.43

KƏND TƏSƏRRÜFATINDA ALTERNATİV MALİYYƏ ALƏTLƏRİNDƏN İSTİFADƏ İMKANLARI

Samir Səxavət oğlu Ağayev

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin (UNEC) dissertantı

e-mail: samir.aghaev@gmail.com

Xülasə

Kənd təsərrüfatının kreditləşdirilməsində ənənəvi maliyyə alətləri ilə yanaşı alternativ maliyyə alətlərindən də istifadə edilməkdədir. Bununla əlaqədar məqalədə ənənəvi maliyyələşdirməyə alternativ olan ortaqlıq və sifariş əsaslı İslam maliyyələşdirmə mexanizminin kənd təsərrüfatında tətbiqi imkanlarına baxılır. Bu növ alətlərin həm kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında, həm də onların emalı və satışının maliyyələşdirilməsində əhəmiyyəti böyükdür. Qeyd edilən alətlər fermerlər üçün faizli kreditlərə alternativ olan maliyyələşdirmə mənbəyi formalaşdırmağa şərait yaradır.

***Açar sözlər:** kənd təsərrüfatının kreditləşdirilməsi, İslam maliyyə alətləri, ənənəvi maliyyə alətləri, ənənəvi maliyyələşdirmə, İslam maliyyələşdirmə mexanizmi.*

Giriş

Dünya maliyyə sistemi faizli borca əsaslanan kredit sisteminə uyğun fəaliyyət göstərməkdədir. Bu mexanizmin əsasında müəyyən müddətə verilən borcların əlavə faiz müqabilində geri qaytarılması ilə reallaşdırılan ənənəvi kreditləşdirmə mexanizmi durur. Mövcud sistemə alternativ olan İslami maliyyələşdirmə isə ortaqlıq sisteminə əsaslanan bir mexanizmdir.

Yüksək faizlərin mövcud olduğu dövrdə kənd təsərrüfatında ənənəvi maliyyələşdirmə üsulu olan kreditləşdirmədən istifadə çətinliklərlə müşayiət olunur. Digər tərəfdən isə bu ənənəvi maliyyələşdirmə mexanizminə alternativ olan İslam maliyyə alətlərindən istifadə kənd təsərrüfatının kreditləşdirilməsində əlavə imkanlar yaradır. Bu imkanlar həm faizsiz kreditlərlə, həm də ortaqlıq, murabaha, istisna, sələf kimi maliyyə alətləri vasitəsi ilə reallaşdırılır. Belə alətlərin kənd təsərrüfatında tətbiqi həm istehsalçılara, həm təchizatçılara, həm də, sifarişçilərə geniş imkanlar verəcəkdir. Bu növ maliyyələşdirmə mexanizminin kənd təsərrüfatı məhsullarının maya dəyərinin aşağı salınmasında, real sektorun dəstəklənməsində, real sektorla maliyyə sektoru arasında qeyri-tarazlığın azaldılmasında, istehsalın likvidlik ehtiyaclarının qarşılınmasında, sifariş əsaslı malların çatdırılması mexanizminin inkişafında, istehsal həcmünün yüksəldilməsində, qiymətlər səviyyəsinin aşağı düşməsində və s. istiqamətdə yaradacağı faydalılığının olması səbəbi ilə tətbiqi imkanlarının araşdırılması mövzunun aktuallığını daha da artırır.

Tədqiqatın metodları və informasiya bazası

Tədqiqatın başlıca məqsədi İslam maliyyə alətlərinin kənd təsərrüfatının maliyyələşdirilməsində tətbiqi imkanlarını və faydalarını müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Məqalədə müqayisəli təhlil metodundan istifadə edilmişdir. Xüsusən kənd təsərrüfatında alternativ maliyyə alətlərindən istifadə imkanları müqayisəli araşdırılmışdır. Həmin maliyyə alətlərinin oxşar və fərqli cəhətləri üzə çıxarılaqla ölkədə tətbiqi üçün yollar göstərilmişdir. Tədqiqat işinin informasiya bazasını bu sahədə iqtisadi ədəbiyyatlarda olan informasiyaların ümumiləşdirilməsi və sistemləşdirilməsi təşkil edir.

Ortaqlıq əsaslı maliyyələşdirmə üsulları

İslam iqtisadi sistemində sərmayə ilə əməyin birlikdə vəhdət şəklində fəaliyyətinə üstünlük verilir. Aydınır ki, öz-özlüyündə nə sərmayə, nə əmək, nə də, təbii amillər hazır məhsul yaratmır. İstehsal amillərinin birləşməsində məhsula çevrilə bilən və ya əlavə gəlir gətirmək qabiliyyətinə malik olan pul İslam iqtisadi sistemində xüsusi diqqət mərkəzində durur. İslam əməyin tətbiqi ilə əldə olunan mənfəəti halal qəbul edərkən, ribanı (faizi) qadağan edir. Mənfəət o şəraitdə mənimsənilə bilər ki, onun əldə olunmasında mübadilə və istehsal prosesi bitmiş olsun. Bu səbəblə ticarətin genişlənməsi və onun pul resursları ilə birləşməsi təkidlə qarşıya qoyulmuşdur (1, s. 166, 171).

Müasir müsəlman iqtisadçılarının əksəriyyəti faizə qarşı təməl alternativini olaraq əsasən investisiya və ortaqlıq əsaslı maliyyə aləti olan mudaraba (əmək-sərmayə ortaqlığı) aləti üzərində durmaqdadırlar. Bu alət həm də faizli sistemin faizsiz sistemə və faizli bankların faizsiz banklara çevrilməsində əsas alət hesab edilir (2, s. 63-64). Bir şəxsin müəyyən miqdar sərmayəni digər bir şəxsə ticarət məqsədi ilə verərək əldə ediləcək mənfəətin aralarında razılaşdığı kimi bölüşdürülməsi və bu zaman meydana çıxacaq zərəre isə sərmayə sahibinin məruz qalmasına əsaslanan ortaqlıq növünə mudaraba deyilir.

Növbəti ortaqlıq forması olan muzara (və ya muhabərə) iki və daha çox şəxsin kənd təsərrüfatında ortaqlıq iş görməsi və əldə ediləcək məhsulun bölüşdürülməsidir. Bu bir tərəfdən torpaq sahəsi, digər tərəfdən isə əmək olmaqla əldə ediləcək məhsulun müəyyən nisbətlərdə bölgüsü əsasında təşkil edilən ortaqlıq formasıdır (3, s. 88-90, 102).

Ortaqlıq əsaslı üçüncü maliyyə aləti müşərəkədir. Müşərəkə (partnership financing, joint venture financing) həm sərmayə, həm də əməyin ortaya qoyulduğu aktiv bir ortaqlıqdır. Tərəflər edəcəyi razılaşmada digərinin çalışmasına mane olacaq hər hansı bir şərt ola bilməz. Mudarabada maliyyə zərəri sərmayəçiyə (rəbbul-mal) aid olmaqla yanaşı müşərəkədə sərmayə nisbətlərinə görə bölünür (2, s. 149).

Bu maliyyələşdirmə formaları arasında olan fərqliliklər və oxşarlıqlar aşağıdakı cədvəldəki kimidir:

Cədvəl. Mudaraba, müşərəkə və muzara maliyyələşdirmə alətlərinin müqayisəsi

	Mahiyyəti	Kapital təchizatçısı	Gəlir bölgüsü	Zərər bölgüsü
Mudaraba	Qısamüddətli maliyyələşdirmə üçün əlverişlidir	İnvestor (rabbul-mal)	Razılaşdırılan nisbətə uyğun olaraq	İnvestor (rabbul-mal) zərəri daşıyır
Müşərəkə	Uzunmüddətli maliyyələşdirmə üçün əlverişlidir	Partnyor	Razılaşdırılan nisbətə uyğun olaraq	Qoyulan kapitalla uyğun nisbətdə
Muzara/ Muhabərə	Qısamüddətli maliyyələşdirmə üçün əlverişlidir.	İnvestor (rabbul-mal) / Partnyor	Razılaşdırılan nisbətə uyğun olaraq	Qoyulan kapitalla uyğun nisbətdə

Mənbə: 2; 3.

Faizsiz məhsul təmin edilməsi və ticarətin maliyyələşdirilməsi üsulları

Bu növ üsullar ticarət əsaslı maliyyə alətləri (sale-based finance instruments) olub, kənd təsərrüfatında məhsul istehsalı, onun logistikası və emalının maliyyələşdirilməsində istifadə imkanları vardır. Bunlar murabaha (cost-plus sale), sələf (order to construct), istisna (deferred payment / deferred delivery / order to sale) İslam maliyyə alətidir.

Bir malın alış qiymətinə və ya maya dəyərində ticarət əlavəsi edilməsi ilə həyata keçirilən əməliyyata murabaha deyilir. Murabaha termin olaraq fərqli iki malın bir-biri ilə dəyişdirilməsidir. Murabahada aşağıdakı şərtlərin olması mütləqdir:

- 1. Malın alış qiymətinin və ya satın alınmış malın maya dəyərində alıcı tərəfindən bilinməsi vacibdir;*
- 2. Satıcının və alıcının əldə etdiyi gəlir əvvəlcədən müəyyən olunmalıdır (4, s. 48-49).*

Murabaha malın alış qiyməti üzərində müəyyən qədər ticarət əlavəsi əlavə edərək bağlanmış satış müqaviləsidir. Murabaha əməliyyatında əlavə edilən ticarət əlavəsinin müştəriyə söylənilməsi şərtidir. Bu bir müddətli satış əməliyyatıdır. Murabaha daha çox idxal əməliyyatlarında istifadə edilir (5, s. 326).

Sələf (order to construct) üsulu satıcının məhsulu nağd ödəniş qarşılığında gələcəkdə müəyyən olunmuş bir tarixdə alıcıya çatdırmasını nəzərdə tutan satış növüdür. Bu zaman mal əvvəlcədən mövcud olmur. Sələf adətən kənd təsərrüfatı məhsullarının maliyyələşdirilməsi üçün istifadə olunur (6, s. 193).

Sələf hər hansı bir məhsul və ya xidmətin dəyərində əvvəlcədən maliyyələşdirilməsi ilə olan alış-satış alətidir. Bu üsulda müştərinin bankı əvvəlcədən ödəniş formasında (yəni avans) məhsul və ya xidmətin haqqını satıcıya ödəyir. Belə ki, bank tərəfindən ödənilən vəsait istehsal olunacaq məhsulun ilkin maya dəyəri xərclərini (əmək haqqı, material və s.) qarşılamaq üçün sərf edilir. Bu alət vasitəsi ilə həm də, istehsal sektorunun likvidlik ehtiyacını qarşılamaqla real sektora dəstək vermiş olunur (7, s. 167). Sələf pulun əvvəlcədən nağd ödənilməsi ilə reallaşdırılan avans ödəməli mal alış əməliyyatıdır.

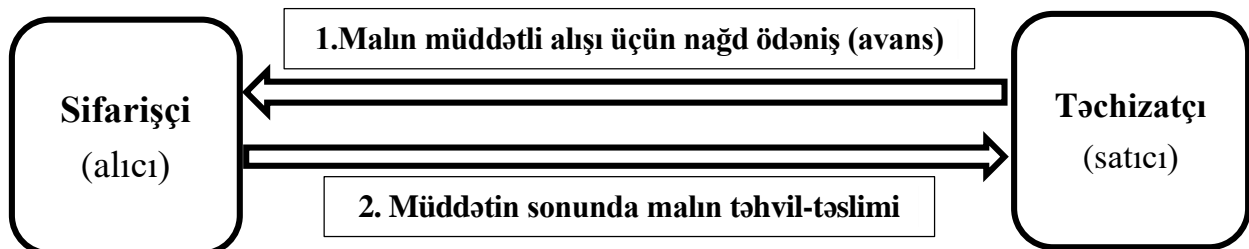
Sələf əməliyyatı həm də, faizli əməliyyatların tam tərsinə çalışan bir kreditləşmə alətidir. Faizli əməliyyatlarda əvvəlcə mal satılmaqda daha sonra əvəzi verilməkdədir. Belə ki, verilən kreditin müddətinə uyğun hesablanmış faiz malın qiymətini daha da artırır. Lakin sələflə həyata keçirilən əməliyyatlarda həm alıcı, həm də, satıcı faizli əməliyyatda mövcud olan mala qiymət əlavəsi olmadan gəlirli çıxırlar. Bu alət vasitəsi ilə maliyyə resurslarının real sektora transferi məhsul təklifi artımına təsir etməklə, həm məhsul istehsalını artırır, həm də, faizin yaratdığı gəlir bölgüsündəki ədalətsizliyi azaldır. Sələf bir kreditləşdirmə aləti olaraq, mikro səviyyədə məhsula tələblə məhsul təklifi arasında tarazlığı saxlamaqda mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Sələf əməliyyatı aşağıdakı proseslərdən ibarətdir:

- *Satıcı və alıcı malın bazar dəyərini müəyyən edirlər.*
- *Məhsulun istehsalı üçün malın dəyəri nağd olaraq əvvəlcədən ödənilir (avans əməliyyatı).*
- *İstehsal edilmiş mal təyin edilmiş vaxtda və yerdə alıcıya çatdırılır.*

Beləliklə, bu əməliyyat zamanı müştəri (alıcı) sahib olduğu maliyyə resurslarını əvvəlcədən istehsalçıya ödəməklə həm istehsal prosesini maliyyələşdirmiş olur, həm də öncədən sifariş verməklə malı satın almış olur. Sələf əməliyyatının əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- *Sifariş edilən malın təhvil-təslim müddəti və zamanı açıqca qeyd edilməlidir;*
- *Sələf əməliyyatında malın xüsusiyyətləri, keyfiyyəti, miqdarı, təhvil-təslim yeri və müddəti aydın müəyyən edilməlidir;*
- *Sələf əməliyyatında nağd ödəniş razılaşma bağlandığı vaxtda edilir. Yəni istehsalı planlaşdırılan malı maliyyələşdirmək üçün əvvəlcədən maliyyə resursu cəlb edir;*
- *Sələf əməliyyatında satıcı sahib olmadığı və istehsal ediləcək malı satır;*
- *Sələf əməliyyatı istehsal prosesində stimullaşdırıcı təsirə malikdir;*
- *Faizli əməliyyatlardan fərqli olaraq, sələf əməliyyatında əvvəlcədən malın dəyəri ödənilir və mal sonradan əldə edilir;*
- *Faizli əməliyyatlardan fərqli olaraq sələf əməliyyatı olaraq malın dəyərini yüksəltmir (9, s. 72).*

Sxem. Sələf maliyyələşdirmə mexanizmi

Mənbə: (10, s. 118)

İstisna aləti (order to sale) bir məhsul istehsalı üçün əvvəlcədən sifarişçi ilə qarşı tərəf arasında imzalanmış olan razılaşmadır. İstisna istehsalçının xüsusiyyətləri müştəri tərəfindən müəyyən edilmiş bir məhsulu razılaşdırılmış qiymətə emal edilməsini öhdəlik olaraq qəbul etdiyi sözləşmədir. Bu alətin sələf alətindən əsas fərqi malın və xidmətin haqqının gələcək zamanda ödənilməsi imkanının

olması və malın standart məhsul çeşidindən olmamasıdır. Yəni bu alətdə haqqın nağd ödənilməsi şərti yoxdur və müddətli də ödənilə bilər. Həm də, bu alətin əsas fərqli xüsusiyyəti emal və inşaat sektorunda daha çox istifadə imkanlarının olmasıdır. Başqa ifadə ilə desək, sələf aləti daha çox ticarət əməliyyatları üçün istifadə edilərkən, əksinə istisna əməliyyatı istehsal sektoru ilə əlaqədardır. Bu alət növü daha çox standart məhsullarda və kənd təsərrüfatında daha çox istifadə imkanları olan alətdir. İstisna alətinin işləmə prosesi aşağıdakı kimidir:

- *Alıcı ilə müştəri arasında müqavilə bağlanır;*
- *Alıcı satıcıya mal istehsalı sifarişini sənədini göndərir;*
- *Alıcı malın haqqını satıcıya nağd olaraq ödəyir;*
- *Mal istehsal edildikdən sonra alıcı hazır məhsulun müştəriyə çatdırılmasını təmin edir;*
- *Müddət sonunda yaranmış borc geri ödənilir.*

Paralel istisna aləti. Bu alət bankın mövcud olan istisna müqaviləsinə ikinci bir əlavə razılaşma növü kimi meydana çıxar. Bu alət zamanı sifarişçi iki müqavilə bağlayır. Belə ki, onlardan biri sifarişçi ilə alıcı arasında, ikincisi isə sifarişçi ilə istehsalçı arasında bağlanır. Sifarişçi bu zaman istehsal və ticarət sektoru arasında vasitəçilik edərək onlar arasında dayanıqlılığı daha gücləndirmiş olur (8, s. 85-86).

Beləliklə, sələf mexanizmi əksər növ əmtəələr üçün istifadə edilərkən istisna aləti emal və ya tikinti xarakterli istifadə edilə bilər. Sələf alətində ödəniş əvvəlcədən və tam ödənilərkən, istisnada isə hissəli ödəniş və müddət sonunda ödəniş mümkündür. Sələf alətindən fərqli olaraq istisna aləti əmtəələrin çatdırılması vaxtı üçün daha elastikdir (12, s. 64).

Sələf əsaslı kreditləşmə modeli

Dünya kənd təsərrüfatının maliyyələşdirilməsi zamanı fermerlərin kredit təmini üçün xüsusi bankların qurulması ilə yanaşı digər alternativ mexanizmlərdən də istifadə edilməkdədir. Sələf əsaslı kreditləşmənin tətbiqi də ölkədə kredit ehtiyacının qarşılınmasında mühüm vasitələrdən biridir. Bu model əsasında kreditləşmə kənd təsərrüfatı sektoru üzrə həm fermer təsərrüfatlarının, həm də ev təsərrüfatlarının maliyyələşdirilməsi üçün istifadə edilə bilər. Bu mexanizm aşağıdakı mərhələlərdən ibarət olur:

- *Dövlət vətəndaşların alacaqları mal-materialın haqqını pul formasında əvvəlcədən avans olaraq istehsalçı və təchizatçıların bank hesablarına köçürür;*
- *Bunu təsdiq edən sənəd kimi isə vətəndaşa sələf kartı təqdim edir;*
- *Vətəndaş isə sifariş əsasında hazır olacaq malı təhvil alarkən bu məbləğ avtomatik qaydada kart hesabından silinir;*
- *İstehsalçı və təchizatçı avtomatik olaraq dövlət qarşısında öhdəliklərini yerinə yetirir.*

Bu modelin cəmiyyət və ölkə üçün faydaları aşağıdakılardan ibarətdir:

- *İstehsalçı və təchizatçı əvvəlcədən nağd pul ehtiyacını təmin edir*
- *Dövlət tərəfindən ayrılan vəsait real sektor əsaslı xərclənir*
- *Vəsaitin təyinatı üzrə xərclənməsinə nəzarət edilir*
- *Əməliyyatda faiz meydana gəlmir*
- *İstehsalçı və təchizatçıların vergi ödənişi potensialı artır.*

Sələf əsaslı kreditləşmə mexanizmi həm də, fərdi formada sifariş krediti kimi də ola bilər. Bu zaman əməkhaqlarından kəsilmək üzrə on iki aylıq ödəniş formasında sələf krediti verilə bilər. Bu krediti alanlar ehtiyac duyduqları kənd təsərrüfatı məhsullarını mağazadan sifariş verirlər. Mala sahib olduqdan sonra isə əməkhaqlarından hissəli ödəniş formasında aylıq məbləğlər tutulur (13, s. 55; 117; 131.).

Bu növ maliyyələşdirmə mexanizminin isə Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi (KOBİA) və Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi vasitəsi ilə həyata keçirilməsi məqsədə uyğundur. Sələf kreditləşməsinin şəffaf formada həyata keçirilməsi məqsədi ilə malların siyahısının əks olunduğu vahid informasiya bazasının yaradılması da mühümdür. Həmçinin bankların sələf kartı buraxması da ölkədə real sektora dəstək verən xidmətlərdən biri ola bilər.

Nəticə

Kənd təsərrüfatında İslam maliyyə alətlərinin səmərəli tətbiqi istehsalın artmasında, məhsuldarlığın yüksəldilməsində emal sənayesinin inkişafında, satıcı və fermerlərin birbaşa bazara çıxışında rolu yüksəkdir. İslam maliyyəsində istifadə edilən sələf əməliyyatı faizli əməliyyatlardan fərqli olaraq, həm istehsalı və ticarəti dəstəkləyir, həm də, məhsulun bahalaşmasının qarşısını alır. Sələf əməliyyatının istehsalla yanaşı logistika, satınalma və təchizat prosesində tətbiqi imkanları yüksəkdir. Nəticə olaraq bu əməliyyatın həyata keçirilməsi emal sektorunun, təchizat zəncirinin və logistikanın inkişafını sürətləndirir. Kənd təsərrüfatının maliyyələşdirilməsində sələf əsaslı kreditləşdirmə modelinin tətbiqi həm fermerlərə, həm dövlət və həm də, istehlakçılara nöqtəyindən əlavədir.

Ədəbiyyat

1. M. Meybullayev. İslam iqtisadiyyatı, Bakı, 2004, 588 s.
2. Cihangir Akın. Faizsiz Bankacılıq və Kalkınma, İstanbul, 1986, 440 s.
3. Hamdi Döndüren. İslami Ölçülərlə Ticarət Rehberi, 100 soru-100 cevap, İstanbul, 2004, 335 s.
4. Servet Bayındır. Faizsiz bankacılıq, İstanbul, 2005, 272 s.
5. Hayreddin Karaman. Ana Hatlarıyla İslam Hukuku, 3. cilt, 19. Baskı, İstanbul, 2017, 332 s.
6. Sahib Əfəndiyev. İslam Maliyyə Sistemi, Bakı, 2013, 199 s.
7. Yahya Abdul-Rahman. İslamda bankacılıq və finansman (Toplumsal Temelli Bankacılıq Teknikləri ve Yöntemleri), Çevirenler. Prof. Dr. Salih Tuğ, Dr. M.Abdullah Tuğ, İstanbul Zaim Üniversitesi, 2. Baskı, İstanbul 2017, 774 s.
8. TKBB yayınları №7, KOBİ-ler için adım adım katılım bankacılığı, İstanbul, 119 s.
9. TKBB yayınları, Şakir Görmüş, Ahmet Albayrak, Aydın Yabanlı, Yaşayan ve gelişen katılım bankacılığı, 2019, 416 s.
10. TKBB yayınları, Yayın № 9, İshak Emin Aktepe, Katılım finans, 2017, 268 s.
11. Amjid Ali, Mehmet Asutay, Barry Cosgravei, Susi Crawford and etc, Islamic finance instruments and markets, Bloomsbury Information Ltd, United Kingdom, 2010, 238 p.
12. Loannis Akkizidis, Sunil Kumar Khandelwal. Financial risk management for Islamic banking and finance, 2011, 220 p.
13. Ahmet Akgül. Adil Düzen ve Yeni Bir Dünya, Tek İlmi ve Evrensel Proje, 10. Baskı, 232 s.

S.S. Agayev

Ph.D. student of Azerbaijan State Economic University (UNEC)

Opportunities to use alternative financial instruments in agriculture

Summary

Along with traditional financial instruments, alternative financial instruments are also used in agricultural lending. In this regard, the article discusses the possibility of using an Islamic financing mechanism based on partnerships and orders in agriculture, which is an alternative to traditional financing. These instruments are important both for the production of agricultural products and for financing their processing and sale. These tools allow farmers to create an alternative source of financing to interest-bearing loans.

Keywords: *agricultural lending, Islamic financial instruments, traditional financial instruments, traditional financing, Islamic financing mechanism.*

С.С. Агаев

Диссертант Азербайджанского государственного экономического университета (UNEC)

Возможности применения альтернативных финансовых инструментов в сельском хозяйстве

Резюме

Наряду с традиционными финансовыми инструментами в кредитовании сельского хозяйства используются и альтернативные финансовые инструменты. В связи с этим в статье рассматривается возможность применения исламского механизма финансирования на основе партнерства и заказа в сельском хозяйстве, являющегося альтернативой традиционному финансированию. Эти инструменты важны как для производства сельскохозяйственной продукции, так и для финансирования ее переработки и продажи. Данные инструменты позволяют фермерам создать альтернативный к процентным кредитам источник финансирования.

Ключевые слова: *кредитование сельского хозяйства, Исламские финансовые инструменты, традиционные финансовые инструменты, традиционное финансирование, механизм Исламского финансирования.*